Ongetemd retorisch magnetisme van Anne Louise Avery en Reynaert de vos

YVAN DE MAESSCHALCK

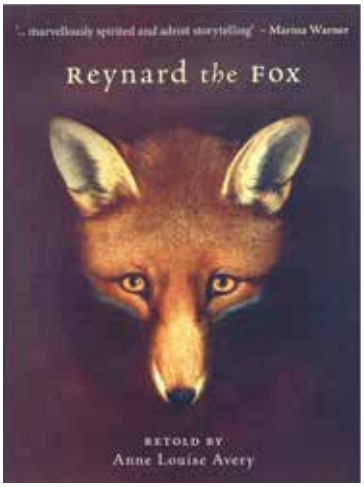

Wellicht is geen middeleeuws verhaal zo vaak naverteld als dat van Reynaert de vos. Het aantal bewerkingen en hertalingen in het Nederlands is stilaan niet meer te overzien. Ook in de naburige taalgebieden is het verhaal herhaaldelijk in een al dan niet berijmde versie omgezet. *The History of Reynard the Fox* (1481) van William Caxton en *Reineke Fuchs* (1794) van Johann Wolfgang von Goethe zijn daar indrukwekkende voorbeelden van. Goethes vertaling in verzen werd pas een succes toen een luxe-editie met illustraties van Kaulbach verscheen in 1846. Caxtons incunabel was vrijwel meteen een voltreffer. Hoewel er al in 1489 een tweede druk van de persen rolde, zijn er gelukkig nog zes exemplaren van de eerste druk bewaard.[1] Zelfs na zoveel tijd zijn betere anderstalige ambassadeurs voor het Reynaertverhaal dan Caxton en Goethe nauwelijks denkbaar.

Toch is het kunsthistorica en schrijfster Anne Louise Avery gelukt een uitgesponnen gloednieuwe bewerking tot stand te brengen die in geen enkel opzicht moet onderdoen voor die van voornoemde auteurs. Aan haar meer dan vierhonderd bladzijden tellende navertelling gaat een uitvoerige inleiding – 'A fox for all seasons' – vooraf. Die is niet alleen rijkelijk gestoffeerd, maar vormt ook een opmaat voor het taalgeweld dat de lezer te wachten staat. De inleiding opent met een verwijzing naar Goethes 'profane secular Bible' en dat is ongetwijfeld een captatio benevolentiae die de lezer warm moet maken voor een korte tocht langsheen de belangrijkste bewerkingen van het Reynaertverhaal, inclusief *Van den vos Reynaerde*. Daarbij staat Avery langdurig stil bij het gelaagde karakter van haar interpretatie, waarvan 'its core or skeleton is essentially my own close translation of Caxton' (p. XVIII). En die is, zoals genoegzaam bekend, op haar beurt gebaseerd op *Die hystorie van Reynaert die vos*, de in Gouda gedrukte prozavertelling (Pg) van Gheraert Leeu (1479).[2] De auteur besteedt aandacht aan het register waarvan zij zich meesterlijk bedient: een soort tussen- of mengtaal die de wisselwerking tussen de dieren- en mensenwereld weergaloos weerspiegelt. Ze wijst op de 'dynamic liminality' ervan (p. XX) en raadt de lezer aan 'to let that lyrical foxish dialect wash over you' (p. XXI).

Behalve op haar eigen idioom, waar ik later graag op terugkom, gaat ze nader in op het topografische kader dat zich erg herkenbaar in de loop van het verhaal ontvouwt, het tijdsbestek waarbinnen de gebeurtenissen plaatsvinden, de doorslaggevende rol die aan een aantal vrouwelijke personages wordt toebedeeld en het profiel van het Reynaertpersonage. Ze kiest daarbij onomwonden voor een 'benign interpretation of his character' (p. XXV), als een spiegel voor de lezer die onvermijdelijk altijd een mens is. Ze beroept zich ietwat speels op de inzichten van de onwaardeerlijke filosoof Baruch Spinoza om die keuze te rechtvaardigen. Van speelsheid en kennis van zaken getuigen ook een paar aandoenlijke realia. Zo noemt ze welgeteld vier bakkerijen in Sint-Niklaas waar het begeerde Reynaertgebak wordt gemaakt en verwijst ze in één adem naar

Rik Van Daele en Maurice Nonneman (p. XIII), alsof het tijdgenoten betreft en gelijkgestemden in het Reynaertonderzoek (waarbij ik toch even de wenkbrauwen fronste). Maar prikkelend en innemend zijn dergelijke details alleszins.

Na een overzicht van 25 hoofdpersonages,[3] die pregnant worden getypeerd en 'dramatis animales' worden genoemd, zoals er bij een tragedie sprake is van 'dramatis personae', gaat het verhaal van start. Het begint op Pinksterzondag 6 juni en eindigt op woensdag 7 juli van een onbestemd jaar, de feestdag van de al in 1173 heilig verklaarde Thomas Becket (1118-1170), die Avery 'a very Reynardian saint' (p. XXIV) noemt. De hofdag en daaropvolgende verwikkelingen, tot en met Reynaerts finale (tweede) vrijspraak, laat ze een volle maand en één dag duren. Ze deelt haar navertelling in 45 hoofdstukken op, eentje meer dan bij Caxton, maar volgt verder de chronologie van het overgeleverde verhaal op de voet. Terloops bedenkt ze de drukker-uitgever op een kort signalement wanneer Tybert, die als een uitmuntend filoloog en filosoof wordt voorgesteld, zich tijdens zijn bodetocht aan wat gemijmer overgeeft: 'He'd met a good and old friend – an English mercer and sometime publisher – and they'd sat in a tavern in the town square and talked about the idea of printing his translation of Boethius' (p. 78). Een onmiskenbaar eresaluut aan Avery's belangrijkste bron en een teken van ruimdenkendheid om de vertaling van de grote filosoof Boëthius' *De Consolatione Philosophiae* (ca. 525), die Caxton in 1478 zou publiceren, aan Tybert toe te schrijven.

De (vette) knipoog naar de historische figuur van Caxton is maar een van de talloze amplificaties, toevoegingen en inlassingen die Avery zich permitteert. Niet alleen wordt het verhaal daardoor pittiger en omstandiger, mede daardoor gaat het ook sprankelen van ironie en humor, zonder aan geloofwaardigheid in te boeten. De voorbeelden zijn legio, maar heerlijk is alvast de beschrijving van Reynaerts hol, 'the dreadful fort of Maleperduys', dat voor het eerst in beeld komt wanneer Bruin het bolwerk, wellicht met lood in de schoenen, mag aanschouwen. Zo staat er onder meer dit: 'A collection of long iron spikes thrust up

from the battlements, topped with the bloodied, chopped off heads of dead animals, in varying degrees of decay. Bruin stared up in horror, as he found himself counting the heads of six coneys, three cats, four wolf cubs, two polecats, six boars, six moldiwarps, one unicorn and a worried looking brown bear, who bore a strong resemblance to his Uncle Adalbern' (p. 45). Dat het Bruin even duizelt, valt licht te begrijpen. De onneembare vesting contrasteert niet weinig met de bespinragde janboel in de kelderverdieping van Nobels koninklijke kasteel: 'blunt, rusty sword blades; broken longbows; the stone heads of statues of Charlemagne and Louis the Debonaire […]; old jousting equipment (dozens of vamplates and splintery red and yellow lances) and a tangle of Queen Gente's fishing rods and nets' (p. 62).

Erg ondeugend en toch aandoenlijk is de ingelaste verschijning van Hermeline, wanneer Tybert zijn terugweg aanvangt naar het hof. Ze vergezelt hem tot in Sint-Niklaas en tracht hem te troosten en op te beuren. 'All the time they talked and talked, and Tybert basked in the glory of Hermeline's wisdom and learning. She was the only animal alive who had read all his books and treatises, and she spoke so generously about his work that his eye misted once again with tears' (p. 97). Even briljant is de minutieuze evocatie van de gefingeerde juwelen die volgens een bevlogen perorerende Reynaert in de pelgrimstas zaten waar koning Nobel alleen maar Cuwaerts kop uit haalde. Ze vult nagenoeg het hele uitvoerige hoofdstuk 34, dat eindigt met de woorden van een schaamteloos fulminerende vos, die deze moraal in petto heeft: 'Many villains walk with animals – mingle amongst them, befriend them. And it is difficult to protect oneself, for they know their false-craft so well that they can cover and cloak their lies and misdeeds with ease' (p. 354). Aandoenlijk en even ondeugend is het onverhoedse vertrek van Erswynde, na Isengrims smadelijke nederlaag, naar Frankrijk/Aquitanië, vanwaar ze jaarlijks een naar mimosa en oranjebloesem geurend dankbriefje richt aan Reynaert, 'with only one word written inside, in Occitan: *Mercés* – thank you' (p. 421). Een subtiele

vingerwijzing wellicht naar de niet onbesproken romance van Reynaert met de wolvin.

Avery heeft tijd noch moeite gespaard om het oorspronkelijke (dubbel) verhaal tot op het bot uit te spitten en aan te dikken waar mogelijk. Een soortgelijke moeite heeft ze zich getroost om het in een concrete, nog altijd bestaande Vlaamse ruimte in te bedden. Grosso modo gaat het om het gebied dat zich uitstrekt tussen het Gravensteen van Gent, waar Nobel hof houdt, en Rupelmonde, waar Reynaerts 'fortified manor of Maleperduys' (p. 215) wordt gesitueerd. De lezer die met Grimbart op stap gaat van bij zijn Dassenburcht 'in the heart of Gent, next to the walled gardens of the Abbey of Saint Bavo' (p. 103), tot aan Maleperduys en terug, gaat ongetwijfeld langs hem bekende wegen. Zo wandelt hij algauw de 'Oude Veldstraat' door en komt hij na een paar uur in hartje Lokeren aan de hoofdkerk voorbij, waar 'the dark-lit shrine of Saint Laurentius' wordt bewaard (p. 106). En dat is tot vandaag de dag de patroonheilige van de provinciestad. De daaropvolgende dag stapt hij met Reynaert in Grimbarts spoor vanuit Rupelmonde richting het hof via 'the village of Belsele' (p. 117), dat vijftig bladzijden later nogmaals wordt vermeld (zie p. 166). Terwijl Reynaert zich, vol geveinsde vroomheid, overgeeft aan zijn lekenbiecht, bereiken ze 'the outskirts of Lokeren', waar zich een galg bevindt. 'It stood at the crossroads leading to the little hamlet of Rozen and the Great White Road between Gent and Antwerp' (p. 127). De wijk Rozen ligt er nog altijd vredig bij, maar van de omineuze galg is gelukkig geen spoor te bekennen, en heeft er in werkelijkheid wellicht nooit gestaan.

Grimbart en Reynaert wringen zich een weg 'through the undergrowth of some dismal woods, a shortcut past Lammeke', het huidige gehucht Het Lammeken. Wie vertrouwd is met de omgeving, weet meteen dat de heren zich aan de andere kant van Lokeren bevinden. Een heel eind verder steken ze de Leie over 'by the Boudinsbrug' (p. 147), in de buurt van 'the infamous Onthoofdingsbrug, the low stone Execution Bridge, where King Noble and his fore-lions had beheaded criminals for

centuries' (p. 148). Adembenemend precies gesitueerd door Avery, die met een topografische kaart in de hand door Vlaanderen moet hebben gestruind om dit alles te kunnen registreren. De galg waaraan Reynaert moet bengelen bevindt zich 'at the quarefoure of Doorgangstraat', een nog altijd gangbare straatnaam die af en toe als een dreigmotief in het verhaal opdoemt (zie p. 157, p. 161, p. 162, p. 199, p. 285, p. 293). In de quasi-monologen die Reynaert ten beste geeft – twee keer ten overstaan van Grimbart en twee keer aan het hof –, maar ook in Isengrims minder virtuoze replieken worden heel wat toponiemen genoemd die in de reële ruimte van vandaag bestaan, maar in de gefingeerde ruimte van toen niet voorkwamen, al hadden ze dat kunnen doen. Zo heeft de vos het over Isengrims onfortuinlijke visvangst nabij de Meulevijverstraat (Boudelo) in een gebied met een kwalijke reputatie, waar de wolf een pandoering ontving van 'a merry ramshackle of people' (p. 122), een frase die spontaan doet denken aan 'een mekel heere' uit de Bruunscène van *Van den vos Reynaerde* (v. 718 in hs. A en F).[4] Zo ook heeft de wolf het veel later over een vergelijkbare poging van Erswynde om te staartvissen in 'a great lake, by an old meander of the Schelde – Donkmeer, they call it, the Dark Lake' (p. 374). Het Donkmeer in Oost-Vlaanderen gaat inderdaad sinds jaar en dag prat op palingrijke visgronden.

Hoe herkenbaar de ruimte ook geëvoceerd wordt in Avery's roman, toch is vooral het door haar gekoesterde register het meest prijzenswaardige aspect. De taal van de auteur is in alle opzichten een afspiegeling van Reynaerts retorische eloquentie, van 'his flattery and fine words, his warm and sugary russet charm, his bold-faced blandishments' (p. 169), van wat de verteller 'the fox's oratorical magnetism' noemt (p. 306). Het plastische en opulente

Het plastische en opulente taalvermogen van Avery evenaart, ja overtreft soms dat van Reynaert zelf.

taalvermogen van Avery evenaart, ja overtreft soms dat van Reynaert zelf. Ze maakt daarbij gebruik van allerlei neologismen die Engels lijken (en misschien ooit waren of weer zullen worden), zoals de 'sneaky, meechering ways' van Reynaert (p. 40) of 'swaver' (een samentrekking van 'sway' en 'waver'?) (p. 380), om de wankelzuchtige positie van Erswynde weer te geven. Klankkleur en klanknabootsing spelen daarbij vaak een rol. Daarvan is 'the klokka-klokka-klokka of the chapel bell' (p. 261) een typisch voorbeeld. Daarnaast lardeert ze haar tekst met talloze archaïsmen en letterlijk aan Caxton ontleende woorden. Een prachtexemplaar lijkt me 'a drightfare of chickens' (p. 28), dat volgens 'Lady Hermeline's Glossary', een achterin opgenomen lijst met moeilijke woorden, uit het Oudengels stamt en naar een samenscholing of processie verwijst (zie p. 431). Aan Hermeline vertelt Reynaert dat hij ooit 'a bydwongen oath' zwoer (p. 226), waarin 'bydwongen' een bijvoeglijk gebruikt voltooid deelwoord is dat in de brontekst meer dan eens terugkeert.[5] Net als Caxton schuwt Avery woorden die op het Nederlands of Middelnederlands lijken niet. Zo omarmt ze moeiteloos woorden als 'drenkling' (p. 58), 'poffertjes' (p. 74), 'marktschepen' (p. 79), 'schuyts' (p. 96), 'waterzooi' (p. 104), 'baardkriel' (p. 141), 'lieve' (p. 263), 'woordenschat' (p. 268), 'bewimpling' (p. 285), 'ongheluck' (p. 338), 'smeeke' (p. 360) en 'fel' (p. 381). Helemaal in dezelfde sfeer baden woorden als 'fordeal' (dat bij Caxton als 'fordele' opduikt) en het werkwoord 'wrive' in het zinnetje 'they rubbed and wrived him under his temples and eyes' (p. 420), dat letterlijk overgenomen is van Caxton: 'they rubbed and wryued hym vnder his temples and eyen'.[6]

Avery heeft op basis van diverse taalkundige invloeden een eigenzinnig amalgaam gesmeed, in het besef dat elke omzetting 'a perilous journey [is] over the gaping chasm between two languages, a gulf that could be bridged or leapt, but never filled or closed' (p. 308). Behalve in een erg gemarkeerde 'woordenschat', grossiert ze in de verdierlijking van vaste uitdrukkingen. Meestal gaat het om metonymische verwijzingen naar de menselijke hand, die voor de gelegenheid is vervangen door

een klauw. Zo is 'the matter in paw' uiteraard een vertimmerde versie van 'the matter at hand' (p. 260) en is het vertrouwde antonieme duo 'on the one hand / on the other (hand)' omgezet in 'on the one paw / on the other (paw)' (p. 318-319). Verwant daarmee zijn bijzinnen als 'as he knew the claws on his paw' (p. 356), 'its resolution be taken up into his own paws' (p. 409) en 'if I come and talk to him animal to animal' (p. 110). Voorbeelden te kust en te keur. Misschien gaat het om een nevenverschijnsel, maar het is in ieder geval een signaal dat ondanks de doorgedreven antropomorfisering de dierlijke kant van de personages overeind blijft. Bovendien doet Avery er alles aan om de Engelse taal, die haar zo lief is, te laten klateren en put ze met gulle hand uit een reservoir aan vertrouwde stijlfiguren. Van hypallage ('Reynard's wicked hole', p. 81) en binnenrijm ('by God's entrails, by his rusty, hammered nails', p. 384) over allerlei vormen van bijtende ironie (onder meer via de talrijke voetnoten), sarcasme (bijvoorbeeld in de slotregels op p. 424) en parodie (bijvoorbeeld wanneer Reynaert zijn vader 'a marvellous raconteur' noemt [p. 181] of Botsaert blasfemisch het opperwezen aanroept [p. 233]) tot de kwistig rondgestrooide alliteraties toe. Die laatste voegen een opzichtig muzikaal laagje aan een poëtisch gestemde tekst toe. Hoe mooi is het niet de vossentaal te horen omschrijven als 'the skein-frill of a fine fox-turned phrase' (p. 112). De vos zelf wordt nu eens 'that bloody flea-fretten fox' (p. 235) genoemd, dan weer 'that fox, that false, felle fox, that cunning creature' (p. 251). De zonsopgang kleurt als vanzelf 'glittering gold on the gush-water of the Leie' (p. 391), terwijl Reynaert na het tweegevecht gedrenkt is 'in Isengrim's blood, battered and bruised' (p. 410).

Een wellicht even opzichtig kantje van Avery's idioom zijn de intertekstuele verwijzingen. Daarbij wordt niet alleen gerefereerd aan middeleeuws literair erf- of gedachtegoed (bijvoorbeeld aan *Karel ende Elegast* op p. 399), maar ook verwezen of geknipoogd naar klassieke en (post)moderne erflaters of motieven (bijvoorbeeld naar het duel tussen Achilles en Hector op p. 405). Een hele mooie is Tyberts onbescheiden

verwijzing naar zijn eigen '*Tractatus felino-philosophicus*', die aan Ludwig Wittgensteins *Tractatus Logico-philosophicus* (1921; Engelse vertaling in 1922) doet denken, waarvan de titel op zijn beurt schatplichtig is aan de *Tractatus Theologico-Politicus* (1670) van de eerder aangehaalde barokfilosoof Spinoza. Herhaaldelijk worden bekende (half)verzen uit Shakespeares *Hamlet* ingezet, in letterlijke of aangepaste vorm. De in kapitalen afgedrukte uithaal van Reynaert 'O FALSITY THY NAME IS BEAR' (p. 154) echoot Hamlets seksistisch klinkende uitspraak: 'O frailty, thy name is woman' (bedrijf 1, scène 1, regel 149), terwijl 'Something is rotten in this Court' (p. 312) herinnert aan 'Something is rotten in the state of Denmark' (bedrijf 1, scène 4, regel 90) en 'Words, words, words' (bedrijf 2, scène 2) een overbekend citaat is uit dezelfde tragedie. Misschien ga ik iets te ver in het leggen van verbanden, maar een zinnetje als 'I'm right there, under his eye, so to speak' (p. 110) doet toch denken aan het dreigende afscheidszinnetje van bepaalde personages in Margaret Atwoods dystopische romans *The Handmaid's Tale* (1984) en *The Testaments* (2019). Hetzelfde geldt voor 'the Wastelands' (p. 255), dat behalve een equivalent voor het Land van Waas/Waasland, een verwijzing kan zijn naar T.S. Eliots iconische gedicht *The Waste Land* (1922).

Avery heeft op deskundige wijze gesleuteld aan een ambitieuze hertaling en daarvoor vele, zo niet alle registers opengetrokken. Haar roman is net als haar belangrijkste bron een luid klinkende waarschuwing voor het geritsel waarmee ondergeschikten in het gevlij trachten te komen bij hogere machten. En voor de schijnhoffelijkheid, kontdraaierij en valse vriendschap die ermee gepaard gaan. Een waarschuwing die expliciet uit de bek van Reynaert tevoorschijn komt en de vorm van een algehele ontmaskering aanneemt, bijvoorbeeld wanneer hij met Grimbart voor de tweede keer op pad is. Staande op een mijlsteen – op veilige afstand van Gent – beschuldigt hij zijn vijanden van hypocrisie, ontrouw en leugenachtigheid, ondeugden waarvan hij de symptomen maar al te goed herkent. "They turn night into day! God into Devil! Flax into gold! They

make unright go above right! Lies above truth! They write bills and libels and rolls and letters and insert things that were never thought nor said! They teach animals to see through their paws! Men through their fingers! And why? All for money!'' (p. 286) Woorden die, anders geformuleerd, later aan het hof in Isengrims gezicht zullen ontploffen: 'Alas, there are many wolves these days, skulking in every manor and wold, every castle and abbey – wolves who, without right or reason, destroy and gobble up everyone they can overpower' (p. 364).[7] Avery sluit in thematisch opzicht duidelijk aan bij de lezing van Caxton, maar voegt er een belangrijke twist aan toe. Ze herinnert nadrukkelijk aan de wispelturigheid van het (nood)lot en de volstrekte willekeur die 'Dame Fortuna' aan de dag legt. Ze introduceert 'Fortune's Wheel' wanneer Tybert in Rupelmonde 'an old tidal mill' aanschouwt, 'its wheel stilled for the night, silken river weeds trailing from its cogs, creaking and groaning in the lapping water' (p. 80). In een filosofische bui realiseert hij zich dat de cirkelvorm van het wiel de onbestendigheid van het leven symboliseert, en dat zoiets ook voor Reynaert geldt: 'We are all subject to its vicissitudes. As the tide ebbs, so it flows!' (p. 81) De metafoor van het waterrad, die in de loop van het verhaal almaar krachtiger komt bovendrijven (zie o.m. p. 160, p. 171, p. 186, p. 201, p. 275, p. 288, p. 297, p. 338, p. 392, p. 411-412), heeft Avery ontleend aan een prachtige 'volbladminiatuur' in het dertiende-eeuwse handschrift Ms. fr. 1581, dat in de Parijse Bibliothèque Nationale wordt bewaard. Ook in die miniatuur houdt Dame Fortuna het rad stil en troont Reynaert helemaal bovenaan.[8] Een slag van het rad kan zijn positie evenwel ongedaan maken. Het fatalistische besef dat het onberekenbare lot – een onzichtbare kracht of het ongrijpbare toeval? – sterker is dan de wil van het individu, zou je een relativerende (post)moderne gedachte kunnen noemen, die desondanks wortelt in de diepe middeleeuwen.[9]

Net als in alle voorafgaande versies van de *Reynaert* is ook in deze tekst de 'felle' vos onberekenbaar en hoogst immoreel. Maar dat belet de verteller niet onophoudelijk sympathie voor hem te koesteren. Natuurlijk is de onoverwinnelijke status van Reynaert een onloochenbaar feit. Dat

de verteller op zijn hand is, blijkt uit zinnetjes als 'into the lion's den went brave Reynard Fox […] and began to speak' (p. 289). Diezelfde instantie laat ook toe dat Reynaert zichzelf de nodige lof toezwaait voor hij aan zijn tweede gefabuleerde juwelenverhaal begint. Hij noemt zich achtereenvolgens 'a noble fox' (p. 302) en 'a most charitable fox' (p. 304). Bovendien krijgt hij de kans een soort theologie van de leugen te ontwikkelen in het langgerekte hoofdstuk 29, dat eindigt met het hiervoor geciteerde zinnetje (zie p. 267-289). Reynaert toont zich tegelijk fijnbesnaard en grofgebekt. Onder meer daarom kan hij altijd weer de waarheid liegen alsof ze gedrukt staat, zoals Paul Wackers eerder overtuigend heeft aangetoond.[10] In deze herwerking groeit Reynaert uit tot de belichaming van 'de totale leugen', naar analogie van wat Joseph Goebbels in 1943 'der totale Krieg' noemde en bij Harry Mulisch het 'Totaal Andere: het geïncarneerde nietigende Niets' heet, wanneer een van zijn personages het over Hitler heeft.[11] Hoe ver de leugenachtigheid van Reynaert doorschiet, blijkt bij uitstek uit de volgende flard tekst, waarin de vos waarheid en leugen finaal op hun kop zet: "Everything I have said is as true as the fixed stars above', said the fox, settling himself comfortably on a vast pile of velvet cushions, not in the slightest bit concerned by the wolf's accusations. 'For a thousand marks of fine gold, I wouldn't lie to any of you, for lying is not a fitting pursuit for someone of my rank and background. As I have said many times, when something befalls me, I always tell the truth, I cannot help it, it runs deep in my blood. Just as my elders have always done, since the time they reached the age of reason. Indeed, the very first Reynard, for whom all others were named, though we are but passing shadows of his greatness, was entitled Reynard the True – he was cousin to Baldwin Ironpaw, d'you recall, King Noble?"(p. 378) Uiteraard herinnert Nobel zich daar niets van en de lezer, die herhaaldelijk rechtstreeks door de verteller wordt aan- of toegesproken (p. 68, p. 168, p. 203, p. 213, p. 368) al evenmin, omdat alles wat Reynaert ooit beweert om zijn vel te redden zo volstrekt perfide, onwaar en tegelijk aannemelijk is dat je aan je eigen geloofwaardigheid zou gaan twijfelen.

Het gaat hierbij blijkbaar om een strategie die (bijna) altijd werkt. Het is precies die leugenstrategie die Rutger Bregman op een gegeven moment beschrijft in de bestseller *De meeste mensen deugen* (2019): 'Liegen, betrapt worden en dan gewoon doorliegen? De meeste mensen zouden door de grond zakken van schaamte, net als de meeste mensen niet het laatste koekje van de schaal pakken. Maar menig machthebber zal het een zorg zijn'.[12] Vervang in voorgaand citaat 'mensen' door 'dieren' en je komt zo bij Reynaert uit. Niet bij 'Reynaert de Ware', maar wél bij Reynaert de Dubbelzinnige of Ondoorgrondelijke, die overigens ook op twee manieren wordt aangesproken of benoemd. Doorgaans treedt hij op als 'Reynard *the* Fox', met bepaald lidwoord, net als de andere protagonisten met een dierennaam. Maar soms wordt hij ook 'Reynard Fox' genoemd, zonder lidwoord. Dan lijkt 'Fox' me geen dierennaam, maar een familienaam én een synoniem van 'Reynard'. Het gebeurt bijvoorbeeld in de al geciteerde slotzin van hoofdstuk 29. Maar ook wanneer de koningin hem kozend toespreekt, na Reynaerts wreedaardige vraag om Lady Erswynde te zijnen behoeve te laten ontschoeien. 'The Queen readily agreed. 'Reynard Fox, of course you deserve some stout walking shoes'' (p. 205). Of wanneer Sir Firapeel de uitslag van de tweekamp formeel bevestigt: ''You have won, Reynard Fox! Well played! You have defeated Lord Isengrim fair and square!'' (p. 410) Dat laatste is helemaal in strijd met de waarheid, maar daar durft, na de moord op Cuwaert, de vrijspraak van Reynaert, de lijfstraffen voor Bruin, Isengrim en Erswynde en de terechtstelling van Bellin, geen haan meer naar te kraaien.

Mijn conclusie is dat Anne Louise Avery een sublieme roman heeft afgeleverd die het (her)lezen meer dan waard is en heel wat eerdere bewerkingen in de schaduw stelt. Uit de bijlage 'Acknowledgements' blijkt dat deze roman deel uitmaakt van het prestigieuze project 'North Sea Crossings',[13] waaraan de Bodleian Library vrijmoedig participeerde en dat geleid werd door Ad Putter en Sjoerd Levelt, die ook de eerste lezers van het boek waren. Bovendien blijkt uit de allerlaatste regels dat de auteur de dochter is van Anne Stevenson, die onder meer naam maakte

met *Bitter Fame: A Life of Sylvia Plath* (1989), een empathische biografie van de legendarische suïcidale dichteres. Hoewel zij ook haar vader veel dankbaarheid verschuldigd acht en vele anderen met naam en toenaam noemt, maak ik me sterk dat *Reynard the Fox* toch in eerste instantie een eerbetoon is aan haar. Niet toevallig schrijft ze dat haar moeder 'mirrored Hermeline in her great kindness and intellect' (p. 449). Wie van Hermeline houdt, houdt wellicht nog meer van haar gemaal Reynaert (de) Vos. Er mag gerust meer dan een bord 'clary' (scharlei) op gegeten en meer dan een glas 'yarrow wine' (duizendbladwijn) op geheven worden.*

Hartelijk dank aan Rik Van Daele voor zijn opmerkingen bij een eerdere versie van deze tekst.

NOTEN

1 N.F. Blake (ed.), *The History of Reynard the Fox*. Translated from the Dutch original by William Caxton, Londen, New York, Toronto, Oxford University Press,1970, p. lix-lx.

2 Voor een wetenschappelijke editie van Leeu's bewerking, zie Hans Rijns, *De gedrukte Nederlandse Reynaerttraditie. Een diplomatische en synoptische uitgave naar de bronnen vanaf 1479 tot 1700*. Met een ten geleide van Paul Wackers, Hilversum, Verloren, 2007.

3 Ik maak gebruik van de dierennamen zoals die in Anne Louise Avery's boek voorkomen (Grimbart i.p.v, Grimbeert, Erswynde i.p.v. Hersinde, enzovoort), met uitzondering van Reynaert, behalve wanneer zijn naam in citaten uit Avery's boek opduikt.

4 Een equivalent voor 'een mekel heere' komt in de Caxton-editie die ik geraadpleegd heb, niet voor. Zie N.F. Blake, *The History of Reynard the Fox*, p. 16, r. 14-16. In haar inleiding stelt Avery dat ze 'also drew elements directly from Willem's *Van den vos Reynaerde*, via the excellent 2009 critical edition produced by André Bouwman and Bart Besamusca, translated into English by Thea Summerfield' (p. XX).

5 N.F. Blake (ed.), *The History of Reynard the Fox*, p. 36, r. 19 en p. 144.

6 N.F. Blake (ed.), *The History of Reynard the Fox*, p. 109, r. 14-15 en p. 168.

7 Een citaat uit Caxtons brontekst wordt als motto gebruikt door Blake Morrison in de roman *South of the River* (Chatto & Windus, 2007).

8 Jozef Janssens en Rik Van Daele, *Reinaerts streken. Van 2000 voor tot 2000 na Christus*, Leuven, Davidsfonds, 2001, p. 68-69.
9 Vergelijk Anne Louise Avery, *Reynard the Fox*: 'The *Rota Fortuna*, the whirling Wheel of Fortune, had turned once more and he, Sir Tybert, was on the rise and Reynard on the plunge' (p.160) en Margaret Atwood, *The Testaments* (Chatto & Windus, 2019): 'The Wheel of Fortune rotates, fickle as the moon. Soon those who were down will move upwards. And vice versa, of course' (p. 211).
10 Zie P.W.M. Wackers, *De waarheid als leugen. Een interpretatie van Reynaerts historie*, Utrecht, H&S De Graaf Publ., 1986.
11 Harry Mulisch, *Siegfried. Een zwarte idylle*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2001, p. 162.
12 Rutger Bregman, *De meeste mensen deugen. Een nieuwe geschiedenis van de mens*, De Correspondent, 2019, p. 292.
13 Over de achtergrond van het project en het belang van William Caxtons Reynaertvertaling, zie Ad Putter, Elisabeth van Houts, Sjoerd Levelt en Moreed Arbadzadah, '*Ysengrimus* en *Reynard the Fox*: Engels-Nederlandse contacten als context voor de Reynaerttraditie', in: *Tiecelijn. Jaarboek 11 van het Reynaertgenootschap*, 31 (2018), p. 65-81.